

KALKINMA ANTROPOLOJİSİ

Prof. Dr. NERMİN ERDENTUĞ

Kalkınmakta olan ülkelerin insanları dünyanın hızla geliştiğini görmekteyler. Bu insanlar çeşitli ekonomik ve teknik yardımları istemektedirler; bunlara muhtaçtırlar da. Halk sağlığı, tarım, eğitim, idari ve benzeri bir çok alanlarda çalışan teknik uzmanların iyi yetmiş oldukları ve meslek açısından yetkili oldukları inkâr edilemez. Ancak, bilinen ihtiyaç ve yardım isteğine ve de teknik uzmanların beceri ve yeteneklerine rağmen, genellikle, sözkonusu yardım veya kalkınma programlarının amaçlarına ulaşamadıkları da bir gerçektir. İşte burada, sözkonusu kalkınma, planlı değişme veya modernleşme programını uygulayanların bir “kültür görmezliği” içinde buldukları kabul edilmelidir. Biz bu kavramı, 1968’de doğu ve güney-doğu Anadolu’nun kalkınmasıyla ilgili bir yazımızda da kullanmış bulunuyoruz¹. Buna benzer bir kavramın, bir rastlantı eseri olarak, George Foster tarafından da kullanılmış olduğunu görüyoruz. Onun “kültür siperliği”² dediği ve bizim de “kültür görmezliği” adını verdiğimiz bu perde nedeniyle, kalkınmaları ve gelişmeleri amacıyla yardım etmek istediğimiz insan topluluklarının ihtiyaç ve isteklerini bütünü ile anlamamız engellenmektedir³. İşte bu engelleme, sözkonusu gelişme-kalkınma programlarının sınırlı ölçüde düşünülmesinden doğan ekonomik, sosyal ve kültürel sonuçlara karşı bizi duyarsız kılmıştır. Şöyle ki, insanî bir ruh ile, uluslararası ve ulusal programlara göre yapılan yardım ve planlamalara rağmen, bu gelişmeyi, kalkınmayı kabul edecek insanlar çoğunlukla istememekte ve belki de bu programlar için hazır değildirlere.

Ayrıca, teknik uzmanların, üzerinde çalıştıkları toplumlarda yaşamak ve çalışmak hususlarında başarılı bir uyum yapamadıkları da bir gerçektir. Bunlar, üzerinde çalıştıkları toplumun temelinde mevcut ve iyi bilinmeyen engellerin, amaçlarına ulaşmalarında engel olduklarını farkedememekte ve

¹ Nermin Erdentuğ, “Kalkınma Problemleri ve Doğu Anadolumuz”, *A.Ü.D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, sayı 3, 1968, ss. 13-17.

² George Foster, *Traditional Cultures and the Impact of Technological Change* (New York: Harper and Row Pub., 1962), s. 1.

³ aynı yer

sonuç olarak yardım programları amaçlarına ulaşamamaktadır. Bu açıdan dünya insan topluluklarında yapılmış çalışmalardan bol örnekler vermek mümkündür.

Öte yandan, “teknolojik kalkınma” karmaşık bir süreçtir ve bu da uzmanlarca tam anlamıyla anlaşılmış değildir. Ancak, çok yeni zamanlarda, teknolojik gelişmenin tek başına düşünülemediği ve “sosyo-teknolojik kalkınma” teriminin, toplumların gelişme ve kalkınmalarını bütünüyle cevaplayacağı anlaşılmıştır⁴. Kalkınma veya gelişme (*development*) aynı zamanda bir kültür süreci olduğu kadar⁵ sosyal ve psikolojik bir süreçtir de. Şöyle ki, halk sağlığı yardımını alan, yaygın tarım projelerini ve kalkınma programlarını uygulayan insan topluluklarının, yeni teknikleri öğrendikleri ve yeni aletleri kullanmada kolaylık kazandıkları zaman, hayatlarının bir çok yönlerinde de tutum ve göreneklerini değiştirdikleri bir gerçektir. Bir diğer deyiş ile, teknik ve maddi değişmelerle birlikte, bu maddi değişiklik etkisinde kalmış olanların tutum ve davranışlarında, düşüncelerinde, değerlerinde ve inançlarında da mukabil değişmeler meydana gelir. Bu maddi olmayan değişmeler kolayca farkedilmezler. Bu değişmelerin daha derinlerde yer alması nedeniyle çok defa bu değişmeler gözden kaçır ya da bunların mânâları pek değerlendirilemez⁶.

Gerçekten, çoğumuz gelişmenin kültürel, sosyal ve psikolojik yönleri hakkında sırf teknolojik kalkınmaya oranla çok az şey biliriz. Örneğin, yeni gelişmekte olan ülkelerde fabrika işçiliğinin iş türleri arasına girmesi, aile yapısında değişmeler meydana getirmektedir. Eğer işçiler ve aileleri bu yeni sosyal kalıpları (*social patterns*) kabul ederlerse ve kendi geleneksel ailelerine ait vazifelerine karşı tutumlarını yeni şartlarla uzlaştırırlarsa sanayileşmenin yıkıcılığı önlenecektir. Fakat, çok defa, böyle uzlaşmalar da güçlükle sağlanabilmekte ve buna bağlı olarak da “kalkınma süreci” (*development process*) ağır cereyan etmektedir. Bu halde, sanayileşme uygulanırken, geleneksel kültürden, sosyal ve psikolojik yapılardan kaynaklanan faktörleri dikkate almak suretiyle, meydana gelebilecek tahripten korunmak mümkün olacaktır⁷.

⁴ aynı eser, s. 2

⁵ Glynnn Cohranne, *Development Anthropology* (New York: Oxford University Press, 1971),

s. 7-9

⁶ George Foster, *a.g.e.*, s. 3

⁷ aynı yer

Nihayet, kalkınma süreci sosyal bir oluşum, diğer bir deyiş ile, sosyo-kültürel bir değişimdir⁸. Kalkınma, bireylerin davranışlarındaki rol kalıplarının, kalkınmanın gereklerine uygun bir biçimde uyarlanmasıyla mümkündür. Hızlı kalkınma zorunluluğunda olan ve sosyo-kültürel bir değişim içinde bulunan ülkemizde bu husus özellikle önem taşımaktadır⁹. Sosyo-kültürel faktörler gereği kadar dikkate alınmadığı içindir ki kalkınma açısından yapılan çabalarda başarısızlıklar, aksaklıklar önlenememekte ve uygulamada bir çok sorunlar ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 1972'de, "III. Beş Yıllık Kırsal Bölge Komisyonu" çalışmalarında bu başarısızlıklar dile getirilmiş ve nedenleri üzerinde durulmuştur.

Bize göre, sözkonusu Kırsal Bölge Komisyonu çalışmalarında işaret ettiğimiz üzere, bu konuda dikkate alınan engeller arasında, eğitime ilişkin olan, ülkemizin sosyo-kültürel yapısı unutulmuştur¹⁰. Bu hususu, bizden sonra, Tuğaç da "kırsal kesim sorun ve ihtiyaçları gereği gibi bilinmemektedir ve alınan önlemler de bu bakımdan gerçekçi olamamakta veya ihtiyaçları karşılamaktan uzaktır¹¹" ifadesi ile desteklemiştir.

İşte söz konusu yetersizlik ve başarısızlığın temel nedelerinden biri ve bugüne kadar büyük ölçüde ihmal edilmiş olanı, sosyal teknolojilerden biri olan "uygulamalı antropoloji" (*applied anthropology*) den yeterince faydalanılmamış olmasıdır. Zira, kalkınma, "antropolojik bir süreç"tir¹² ve son 30-35 yılda kalkınmakta olan bir çok ülkede (Latin Amerika, Pakistan, Hindistan, v.s.) bu konuda bir çok incelemeler yapmış olan antropologların (sosyo-kültürel antropologların) vermiş oldukları ilmi belgeler bizim ülkemiz için de geçerlidir. Şöyle ki, planlı çalışma ve kalkınma faaliyetlerinde alıcı toplulukların "kültür kalıp"ları, yeniliği getiren uzmanların değerleri ve güdülenmeleri (*motivation*), projenin uygulandığı ortamın, yani toplumun veya grubun, sosyal dinamikleri anlaşıldıkları ve kullanıldıkları ölçüde teknolojik gelişme programlarının çok daha pürüzsüz ve çok daha başarılı oldukları görülmüştür¹³. Çoğu plan, program yapımcıları ve alan teknisyenleri, planlı kalkınmanın bir "kültür değişmesi"

⁸ Ahmet Tuğaç, *Sosyal Bilimler Araştırmalarının ve Bilgi Akımının Örgütlenmesi* (Ankara: DPT Yayını, 1977), s. 3

⁹ aynı eser, s. 5

¹⁰ Nermin Erdentuğ, "Kalkınma Projelerinde Kültür Biliminin Yeri", *A.Ü.D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, sayı 9, 1980, s. 1-8

¹¹ Ahmet Tuğaç, *a.g.e.*, s. 3

¹² Glynn Cohranne, *a.g.e.*, s. 7-9

¹³ George Foster, *a.g.e.*, s. 195

olduğunu bilmedikleri gibi bu değişimin sosyal etkileri hakkında doğuştan bir duyguya da sahip değildirlir. Ayrıca, bunların, getirdikleri yeniliklerin muhtemel sonuçlarından da haberleri yoktur.

Planlı kültür değişmesinde kullanılacak teorik görüşler ve gerçek veriler, büyük ölçüde sosyal bilimlerde, özellikle antropoloji, sosyoloji ve sosyal psikolojinin davranış alanındaki araştırmalarının sonuçlarıdır. “Resmen istifade etme”¹⁴ ifadesi ile, davranış bilimlerinden faydalanmada kendine has olan bir durum dile getirilmektedir; uzak görüşlü kişiler, insan topluluklarının davranışlarını başarı ile değiştirmede, kültüre ilişkin bilgiler yanı sıra sosyal ve psikolojik bilgiler de kullanmışlardır. Bu kişiler, özelleşmiş (*specific*) bilgiyi resmi biçimde kullanmıyorlardı. Ancak, kendi amaçlarında başarılı olmak için ne yapmak gerektiğini biliyorlardı. Bu örneklerden bazıları, uluslararası kalkınma-gelişme programlarında çalışanlarla ilgili bir çok gerçekleri ortaya koymaktadır¹⁵. Bu kişilere örnek olarak başta Atatürk verilebilir: Büyük Atatürk, güdümlü-planlı kültür değişmesi stratejisinin ilmi temeline ilişkin teorik kavramları ve metodolojisini bilmeksizin, bunları eşsiz dehası ve bilgi hazinesi ile ezerek, Türk toplumunun davranışlarında yenileşmeyi-çağdaşlaşmayı sağlayacak olan, değişimin kültürel, sosyal ve psikolojik esaslarını simgeleyen “Atatürk İnkilâpları”nı yaratmıştır¹⁶.

Atatürk öncesine ait, en eski devirlerde insan topluluklarının davranışlarını başarıyla değiştirmede kültürel, sosyal ve psikolojik bilginin kullanılmış olduğuna dair ilk örneklerden biri olarak, Amerika’nın İspanyollar tarafından zaptedildiğinde Hıristiyanlığın bu bölgenin geniş bir alanında başarıyla kabul ettirilmesi verilebilir. Bu örnekte kilisenin, planlı kültür değişmesi stratejisinden haberdar olduğu bir gerçektir; burada, papazlar ve rahipler, kökünden kaldırmak istedikleri putperestlik biçimlerini incelemek için vazifelerini yaparken halkın dilini de öğrenmişlerdi. Güdümlü kültür değişmesi için gerekli sosyo-kültürel taktiğe ait diğer bir örnek de şudur: İrlanda’dan gönderilmiş misyonerlerin İngiliz halkının dinlerini değiştirmesi konusunda Papa Büyük Gregoir tarafından din adamı Mellitus’a yollanmış olan bir mektup, kişinin, bir toplumun dinine ait davranışlarını değiştirmede başarı sağlamak için kültürel¹⁷ ve

¹⁴ *aynı eser*, s. 196

¹⁵ *aynı yer*

¹⁶ Nermin Erdentuğ, “Atatürk İnkilâpları (Devrimleri)nin Kültürel Antropoloji Açısından Analizi”, (*A.Ü.D.T.C.F. 50. yıl Konferansları*, 1976), s. 91-97

¹⁷ Meslekî manada “kültür” sözkonusudur; diğer bir deyişle, ilgili toplumun kültür türü kastediliyor.

psikolojik bilgiden nasıl faldalanılacağını gösteren modern bir metin olabilir. Bu konuda oldukça bol sayıda örnekler saptanmıştır¹⁸. Uygulamalı davranış biliminin prototipi olan bu tür örneklerin aksine, bir planlı programda modern antropolog veya sosyolog, yardımcı verileri, teorik kavramları ve kendisinin kontrol ettiği araştırma tekniklerini kullanır. Antropolog, görevlendirildiği bir projede, gönderilmiş olduğu toplum veya kültürün temel özelliklerini tahlil etmeye, değiştirmeye giriştiği bürokrasi mensuplarının güdülenmelerini ve değerlerini anlamaya çalışarak iki sistem arasındaki etkileşim kalıplarını kavramayı amaçlar; kendi tahlili için bir çerçeve sağlayan bir teori getirir. Bu teorinin yanı sıra, elde ettiği gerçek bilgiyi de kullandığı özelleşmiş programın başarılı olması halinde, antropolog, tüm değişme derecesinin ne olacağını tahmin etmeyi dener ya da, özel bir proje başarılmadan önce, tüm kültürde ne gibi asgari değişimin meydana gelmesi gerektiğini tayin etmeyi dener. Böylece antropolog, değişmeyi önleyen sosyal ve kültürel engelleri arayarak onları bertaraf etme yollarını telkin eder; doğrudan doğruya yapılan bir girişimde ne gibi güdülenmelerin olabileceğini ve diğer uyarıcıların en başarılı bir biçimde nasıl kullanılabileceğini araştırır; bunları yaparken teklif edilen yeniliklerin kabul veya red edilmeyecekleri konusunda karar vermekte ilgili topluma yardım eder. Bu şekilde antropolog, yeniliği getiren grubun üyelerine, grubun faaliyetlerinin etkilerini ve yapılan işin örgütlenme tarzlarını ve taşıdığı değerleri daha iyi anlamalarına yardım etmeyi umar¹⁹.

Burada, kalkınma programlarının başarılı olmasında antropoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji bilimlerinin gereğini şöyle özetleyebiliriz:

Gelişme-kalkınma, diğer bir deyişle, değişme isteği bütün insanlarda aynı zamanda mevcut değildir. Bir insan topluluğu için isteğe değer görünen şey, diğer bir toplum için isteğe değer görünmeyebilir; biri için iyi olan şey, diğeri için kötü olabilir. Ayrıca, teknolojik bakımdan az ilerlemiş ülke insanları arasında “gelenek” daha ağır basar; yeni ve daha iyi şeyler, bu insanlarda bunları denemek isteği uyandırmaktan ziyade, onları geleneklerine sınımsız tutunmaya zorlar. Böylece, değişmeyi uyaran sebeplerle değişmeye karşı gelen engeller çatışırlar. Bu sebep ve engelleri tayin eden faktörler ise, ilgili toplumun kültüründen, toplum biçiminden ve psikolojisinden kaynaklanır. Bunların da kökleri, kültüre özelliğini veren “değer sistemi”ndedir: İlgili grubun veya toplumun üyeleri arasındaki

¹⁸ George Foster, *a.g.e.*, s. 197-200

¹⁹ *aynı eser*, s. 201

ilişkinin (statü ve rol sorunları gibi) mahiyetine bağlı olabilir; ya da farklı grupların üyeleri (bir ülkenin teknik uzmanları ile diğer bir ülkenin köylüleri gibi) arasındaki ya da bir grup içindeki yanlış iletişimden ileri gelebilir²⁰.

Son zamanlarda, teknolojik gelişme veya kalkınmada insan faktörlerinin (*human factors*) rolü gittikçe kabul edilmektedir. Kalkınma planını uygulayacak insanların, gönderilmiş oldukları yörelerdeki grupların “kültür biçimleri”ni ve “sosyal biçimleri”ni iyi anladıkları nisbetle daha başarılı oldukları bugün artık tespit edilmiş ilmî bir gerçektir. İnsan problemlerinin genellikle iki kategoride toplanabileceği düşünülmüştür:

1) Teknik uzmanın gittiği ülkenin dil ve kültürünü tanıması gereği sonucu, uzmanın sağlıklı sosyal ilişkileri kurması ve böylece onun bilmezlik nedeniyle grubu incitmekten kaçınması mümkün olacaktır.

2) Temel sosyal ve kültür biçimlerini tanımak gereği neticesiyle, teknisyenin, köylülerin, örneğin, aşıdan niçin korkabileceğini, bunların yeni tarım programlarına niçin çok defa direndiklerini ya da grubun okuma-yazma seferberliğine bazen ilgisiz kalmalarının sebebini anlayacaktır²¹. Teknisyen, bu bilgiyle dirençleri yenmenin yollarını arayabilir.

Böylece, diğer bir ülkenin insanların kültür biçimlerini ve değerlerini etraflıca anlamak gerekli ise de, bu, her zaman insan sorunlarını bertaraf etmekte kendi başına yeterli değildir. Kalkınma programlarında iki veya daha ziyade kültür sistemleri temasa gelir. Bir batılı doktorun Hindistan’da çalışması örneğinde olduğu gibi, bazen farklar büyüktür. Bazen de farklar daha az belirgindir, örneğin, kentte yetişmiş ve eğitilmiş bir Hintli doktorun kendi kırsal bölgesinde sağlık hizmetlerini yürütmesi gibi. İster tüm kültür düzeyinde (*full-cultural*) ister alt kültür düzeyinde (*subcultural*) olsun, bu iki durumda da fark mânâlıdır. Her bir durumda da teknisyen, sadece kendisinin gelmiş olduğu ülkenin sosyal ve kültürel biçimlerine sahip değildir. O, aynı zamanda, kendisinin temsil ettiği meslek grubuna özgü kültürel ve sosyal biçimlere de sahiptir. Teknisyenin kendi temel tutumları ve inançları ve de önemseydiği şeyler kendi kültür şartlanmasından kaynaklanır. Aynı şekilde, teknisyenin etkilemeyi umduğu topluluk veya grubun davranışı da o grubun kendi kültür şartlanmasına bağlıdır. Uzman, ister bir doktor, bir tarım plancısı ya da eğitimci olsun, derin biçimde ve çok

²⁰ Nermin Erdentuğ, “Kalkınma Problemleri ve Doğu Anadolumuz”...; ayrıca bkz. aynı yazar. *Türkiye’de Çağdaşlaşma, Eğitim ve Kültür Münasebetleri* (Ankara-Kültür Bakanlığı Yay., 1981), s. 22-27

²¹ George Foster, *a.g.e.*, s. 5

defa da bilinçsiz olarak, kendi meslek alt kültüründen kaynaklanan değer sisteminin etkisindedir. O, okul çağından beri, çalışmayla ilgili doğru olan tarzlar hakkında güdülenmeler, amaçlar ve fikirlerle aşılacaktır; aynı zamanda, kendi mesleğinin incelikleriyle icra edeceği, bürokratik hiyerarşideki özel rolünü öğrenmiştir. Böylece, teknisyenin eleştiri kabul etmeyen kendi mesleki görüşü ve aynı zamanda onun alt kültüründe gömülü sayılılar da yeniliği alacak grubun kültür biçimleri kadar değişmeye engel teşkil edebilecektir.

Ayrıca, teknik kalkınmada üçüncü tip bir insan sorunu daha vardır. Bu ahlâkî bir sorundur: Tamamıyla değilse bile, başka birileri için neyin iyi olduğu hususunda karar vermekte ne ölçüde haklı olabiliriz? Eğitim ve teknolojik yetki, diğer insanların neye sahip olmaları konusunda karar vermede akılcı bir görüş mü sağlar? Devletin, mesleki açıdan kendisinin yönlendirdiği teknik hizmetleri vasıtasıyla, kendi vatandaşlarının hayatlarını derin bir biçimde değiştirecek temel kararları vermekte hakkı veya zorunluluğu var mıdır? Bu tür ahlâkî sorunlara kolayca cevap verilemediği gibi ilmî sayılabilecek hiç bir cevap da olamaz. Fakat, kalkınma çabalarında gömülü ahlâkî sorunların geniş ölçüde tanınması ve bunların etkileri üzerindeki tartışma, her özel kalkınma programında verilmesi gereken kararlarda rehberlik edecektir²².

Özet olarak, planlı teknik değişme olgularının, yeryüzünün her tarafında ve her zaman meydana gelmekte olan kültür değişmesi süreçleri olarak dikkate alınmasına ilişkin ilmî gerçeğin ısrarla vurgulanması gerekmektedir. Ayrıca, en etkin kalkınma programlarının sosyal bilimlerin, özellikle antropolojik bilginin daha iyi anlaşılması ve kullanılması suretiyle icra edilebileceği, böylece, planlı teknik değişimin etkilerinin ve bu programlara katılan personelin rolünün daha iyi anlaşılacağına artık ilmî olarak kanıtlandığı hatırlanmalıdır. Burada, 1967 de bu konuya ve gereğince işaretimden sonra, 1968 de DPT'nin "Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri" araştırmasındaki katkısıyla ve 1977 deki yazısı ile kültür-kalkınma ilişkisine değinmiş olan merhum meslekdaşım Dr. Ahmet Tuğaç'ın da bu konuda beni desteklemiş olduğunu vurgulamak isterim. Bu arada, son 30-35 yıldan beri gelişmekte olan ülkelerde yapılmış olan sosyal antropojik çalışmalar sonucu bir alt disiplin olarak doğan "kalkınma antropolojisi"nin ilgili ilmî bilgilerinin, planlı kalkınma içinde bulunan ülkemizde de kullanılması gereği artık kabul edilmelidir. Gelişmekte ve

²² George Foster, *a.g.e.*, s. 5-8

hatta doğmakta olan ülkelerde bile çağdaşlaşma sorunlarının artık sadece ekonomi, sosyoloji ile halledilemeyeceği gittikçe anlaşılan bir olgudur. Sorunların anlaşılması için, antropoloji dahil, bir seri sosyal bilimlerin ortak zihni çabalarının gerektiği kesinleşmiş ilmi bir gerçektir²³. Bu nedenle, ülkemizde kalkınma programı düzenleyicileri ve uygulayıcı uzmanlar arasında sosyal antropologların yeri ve önemi açıktır. Ayrıca, kalkınma faaliyetlerinde hizmet alan her tür uzmanlar için, kalkınmaya ilişkin sosyal antropolojik formasyona sahip olma gereği, artık kalkınmakta olan ülkelere dikkate alınmakta olan çok önemli bir uygulamadır²⁴.

²³ Nermin Erdentuğ, "Köy toplulukları ile ilgili Toplum Kalkınmasında Etnolojik (Sosyal Antropolojik) Çalışmaların Yeri", *Türkiye'de Çağdaşlaşma, Eğitim ve Kültür Münasebetleri*, s. 14-21

²⁴ Vedia Emiroğlu, "Uygulamalı Antropoloji ve Sosyal Hizmet", (*A.Ü.D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, sayı 11, 1982), s. 99-107

KAYNAKÇA

- COHRANNE, GLYNN. *Development Anthropology*. New York: Oxford University Press, 1971
- EMİROĞLU, VEDİA. "Uygulamalı Antropoloji ve Sosyal Hizmet", *A.Ü.D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, sayı 11, 1982, ss. 99-107
- ERDENTUĞ, NERMİN. "Kalkınma, Problemleri ve Doğu Anadolumuz", *A.Ü.D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, sayı 3, 1968, ss. 13-17
- . "Kalkınma Projelerinde Kültür Bilimin Yeri", *A.Ü.D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, sayı 9, 1980, ss. 1-8
- . "Atatürk İnkilâpları (Devrimleri)nin Kültürel Antropoloji Açısından Analizi", *A.Ü.D.T.C.F. 50. Yıl Konferansları*, 1976, ss. 91-97
- . *Türkiye'de Çağdaşlaşma, Eğitim ve Kültür münasebetleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. no. 480, 1981
- FOSTER, GEORGE. *Traditional Cultures and the Impact of Technological Change*. New York: Harper and Row, Pub., 1962
- TUĞAÇ, AHMET. *Sosyal Bilimler Araştırmalarının ve Bilgi Akımının Örgütlenmesi*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, 1977.

